

Research Paper

Investigating the contexts of women's agency Formation in single-gender religious gatherings

Mahsa Larijani^{1*}, Afsane Kamali², Mersedeh Modiri³

Received: Mar. 8, 2025; Accepted: Jul. 12, 2025

ABSTRACT

Short Urban spaces become successful places when they can be the product of collective actions by people and play a role in shaping them. The concept of the “third space” is an innovative approach that emphasizes space, the formation of social phenomena, diversification of everyday life, interaction with peers, and perception of one’s position, revealing the production of urban space. Women, by participating in religious gatherings, fulfill the need for “being together” in a place where there is a collective consciousness of “fulfilling religious duties” and produce their social communication spaces in conformity with official beliefs and socially defined values. This research employed a qualitative approach using grounded theory methodology. The target population included 11 women who participated as either promoters or attendees of religious gatherings and were purposively selected. The findings show that women are not passive toward urban spaces and continuously create their own meanings. By positioning themselves within a spatial structure compatible with the official value system, they reproduce conventional beliefs and demonstrate their agency through selecting different types of religious gatherings.

Keywords: Women’s agency, third space, religious gatherings, belonging to space, grounded theory

1. Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social and Economic Sciences, Alzahra University, Tehran, Iran

✉ m.larijani@alzahra.ac.ir

* Corresponding Author

2. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social and Economic Sciences, Alzahra University, Tehran, Iran

✉ a.kamali@alzahra.ac.ir

3. Master’s Degree in Local Development, Department of Social Sciences, Alzahra University, Tehran, Iran

✉ mercedehmodiri@yahoo.com

INTRODUCTION

Women's participation in gender-specific religious ceremonies and gatherings reflects their concerns about creating a humane feminine environment and establishing mechanisms to address problems, find solutions, and reduce their personal and social tensions (Pourtaghi, Sheikh al-Islami, Khormaei, & Hossein Chari, 2021). The reason for this is that the constructed actions lead to their unity (Hosseini, Rezaei, & Bondar Abadi, 2024). On the other hand, engaging with religious teachings and rituals, as a form of leisure activity, is considered a type of cultural consumption (Safari Shali, 2022). These women do not relinquish their agency; instead, they construct or reproduce their own power within desirable social frameworks.

PURPOSE

In such a setting, the perception of shared experiences among women participating in these gatherings—including their inclinations, challenges, and efforts to overcome them—shapes a lifestyle aligned with the normative currents of society. This is because, according to the findings of Yaghoubi (2017), religious gatherings contribute to the promotion of customs and traditions. Sarkhosh's (2015) research also indicates that these assemblies strengthen emotions, human values, and spiritual moderation, as well as promote enlightenment. Therefore, the aim of the present study is to explore the processes of women's agency in the context of gender-specific religious gatherings and to address questions related to their perception of this phenomenon, its causes and contexts, and the goals and strategies women adopt for participating in such gatherings.

METHODOLOGY

To formulate and connect the information generated in this field, a grounded theory approach was employed. The data collection technique consisted of semi-structured interviews. First, the validity of the interview questions was confirmed by several experts, and then the interviews began with broad, open-ended questions. Each interview was transcribed immediately afterward and, following several readings, was returned to the interviewee for confirmation. After the participant's approval, open coding was conducted. The open codes, derived from responses to the interview questions, were categorized based on conceptual similarities, interactions, and outcomes; these categories were expanded through additional interviews, with new categories added as they emerged. The target population for the study comprised women who were members of religious gatherings in districts 1, 4, 8, 15, and 13 of Tehran.

FINDINGS

The core of the study was the agency of women and the continuity of religious practices. Categories related to the motives and reasons for participation in religious gatherings included feelings of belonging to the space, diversification of everyday life, civic participation, and knowledge enhancement. These were realized through personal strategies such as engaging in side programs, lifestyle representation, and reflecting political orientations, which had psychological, social, educational, and economic consequences. Categories related to the context of this third space included familiarity with religious gatherings from childhood, religious beliefs, availability of leisure time and unemployment, existence of messenger groups for religious gatherings, and intervening conditions such as lack of space compatible with beliefs, everyday routine, and problem-solving.

CONCLUSION

Women are not passive in relation to urban spaces; rather, they constantly create their own meanings. By situating themselves within a spatial structure aligned with the formal value system, they engage in reproducing the established and prescribed beliefs. These women regard *religion* as a means of breaking free from daily routines and imbuing their lives with meaning—serving as a response to the broader issues of life. Given these considerations and based on the findings of the present study, another result emerges: the way women choose to participate and exercise agency in this “third space” varies according to age and education level. It appears that attendance at religious gatherings by older participants is primarily driven by alignment with traditional culture and as a form of leisure consumption, whereas for educated individuals and those who have not yet reached middle age, participation is aimed at increasing awareness and fostering personal growth. Although this finding is presented merely as a hypothesis, it requires further investigation.

NOVELTY

Although research conducted within Iran has highlighted the obstacles to women's agency, it has rarely examined how women's agency is shaped through participation in these gatherings. Such studies have discussed women's motivations and objectives for attending religious meetings—encompassing psychological and social outcomes—yet they have not offered a conceptual model or extended existing theories. Accordingly, this study is necessary for achieving a deeper understanding of these spaces.

CONFLICT OF INTEREST

No conflict of interest declared by the authors.

Iranian Cultural Research

Abstract

BIBLIOGRAPHY

- Abbasi, M., & Meisami, S. (2021). Functions and dysfunctions of Ta'ziye music; Case study of Xānsār Ta'ziye in Qudjān. *Journal of Iranian Cultural Research*, 14(2), 39-69. doi: 10.22035/jicr.2021.2721.3115
- Butcher, M. (2018). Defying Delhi's enclosures: Strategies for managing a difficult city. *Gender, Place & Culture*, 25(5), 727-742.
- De Certeau, M. (1984). *The Practice of everyday Life*, university of California press.
- Demirbaş, G. (2025). Gender, Class, and Respectability in Leisure: Understanding Women's 'Free Time Activities' in Modern Turkey (p. 205). Taylor & Francis.
- Eftekhari, R. (2004). *Jonbeš-e zanān: gozār az ferqe-garāyi va eqtedārgarāyi* [The women's movement: Transition from sectarianism and authoritarianism] (Interview with Parvin Paidar). *Zanan Monthly*, 115, 46-52.
- Enayatzadeh, C., Mousavi Khameneh, M., & Mousavi, Y. (2024). Lived Experiences and Women's Perception of Urban Public Spaces (Study Case: Saqqez City Women). *Woman in Development & Politics*, 22(3), 565-597. doi: 10.22059/jwdp.2024.373884.1008447
- Fadlia, F., Ramadani, I., & Zalikha, S.N. (2021). Women Friendly Mosque in Banda Aceh: A Study of the Concept of Gender Justice and Gender Planning Perspective, *Sa*, 16(1), 101-120. doi: 10.21580/sa.v16i1.6330
- Fee, B. (2002). *Falsafe-ye emruzīn-e 'olūm-e ejtemā'i (bā negāreš-e chand farhangi)* [Contemporary social science philosophy: A multicultural perspective] (K. Diahimi, Trans.). Tehran, Iran: Tarh-e No Publications. (Original work published 1943)
- Giddens, A. (2004). *Tajaddod va tašaxoṣ* [Modernity and self-identity] (N. Movafian, Trans.). Tehran, Iran: Nashr-e Ney. (Original work published 1991)
- Giddens, A. (2020). *Jāme'e-šenāsi* [Sociology] (M. Saburi, Trans.). Tehran, Iran: Nashr-e Ney. (Original work published 2006) [In Persian].
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press. Berkeley and Los Angeles.
- Haj-Mohammad-Kazemi, H., & Tanhaei, T. (2022). *Moṭāle'e-ye farhangi-ye do zist-jahān-e zanān-e Tehrāni; hey'at-e mazhabi va kāfi-šāp* [A cultural study of the dual lifeworlds of Tehranian women: Religious associations and coffee shops]. *Intercultural Studies Quarterly*, 17(52), 9-38.
- Hosseini, S.H., Nosraty, N., & Tomraee, S. (2025). Children, Healthy Lifestyle and Media Literacy. *Journal of Cyberspace Studies*, 9(1), 1-23. doi:10.22059/jcss.2024.387609.1120

- Hosseini, S.M., Rezaei, M., & Bandarabad, A. (2025). Components of Semantic Perception of Transcendental Place: Phenomenological Interpretation of the Symbolic Historical Centers of Isfahan. *Motaleate Shahri*, 14(53), 35-50. doi: 10.22034/urbs.2024.141819.5068
- Karami, M.T., Khaksarfard, A., Shalchi, V., & Nafisi, N. (2021). Conflicts and alignments in the construction of women's religious gatherings. *Women's Strategic Studies*, 23(92), 109-131. doi: 10.22095/jwss.2022.303258.2789
- Keshavarz, S., Badry, M., & Salehi, A. (2024). Narrative Research Educational Consequences of Attending in Religious Communities. *Islamic Perspective on Educational Science*, 11(23), 33-66. doi: 10.30497/esi.2024.245601.1720
- Khaksarfard, A., & Karami-Qehi, M.T. (2022). *Fahmi jāme'e-šenāxti az masrafe tazāhori dar majāles-e mazhabi-ye zanāneh* [A sociological understanding of conspicuous consumption in female religious gatherings]. *Iranian Political Sociology*, 17(5), 461-482. doi:10.30510/psi.2021.302471.2229
- Khaksarfard, A., & Souri, S. (2017). *Fahm-e padidāršenāxāne-ye tajrobeh-ye ziste-ye zanān az hozur dar majāles-e mazhabi-ye zanāneh* [A phenomenological understanding of women's lived experience of participation in female religious gatherings]. *Rahbord-e Farhang*, 10(38), 165-183.
- Khodabin, M., Sharifi Poor Bgheshmi, M.S., & Movahedzadeh, F. (2024). Critical AI Literacy: Preparing Learners for Algorithmic Societies. *Journal of Cyberspace Studies*, 8(2), 371-397. doi:10.22059/jcss.2024.102582.
- Lefebvre, H. (1991). *Critique of Everyday Life* (J. Moore, Trans.). Verso.
- Mazumdar, Sh. & Mazumdar, S. (2002). In Mosques and Shrines: Women's Agency in Public Sacred Space. *Journal of Ritual Studies*, 16(2).
- McRobbie, A. (2015). Notes on the perfect: Competitive femininity in neoliberal times. *Australian Feminist Studies*, 30(83), 3-2
- Moradi, A. (2024). Pseudo-language in the clothing system; Rethinking linguistic mechanisms in the clothing system based on Saussurean structural analysis. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 16(2), 155-183. doi: 10.22035/isih.2024.5164.4935
- Nosrat Kharazmi, Z., Ghasempour, F., & Nosrat Kharazmi, H. (2020). Women's Cultural Agency, Post Islamic Revolution: A Discourse Analysis on Islamic Feminists' Demands in Iran. *Social Studies and Research in Iran*, 9(4), 931-966. doi: 10.22059/jisr.2019.290212.947
- Nur'aeni, U. (2024). Religious Authority in Women's Mosque (Ummul Mukminin Mosque at Universitas Islam Bandung): Otoritas Keagamaan di Masjid Perempuan (Masjid Ummul Mukminin di Universitas Islam Bandung). *West Science Islamic Studies*, 2(01), 60-70.

Iranian Cultural Research

Abstract

- Onur, P. (2024). Approaching the New Islamist Women: 1994–2006. In *Ethnographic Discourses on Women and Islam in Turkey: A Critical Reading* (pp. 147–222). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Pourtaghi, V., Sheikholeslami, R., Khormaie, F., & Hossein Chari, M. (2021). *Sāxt va e'tebār-yābi-ye meqyās-e 'ezat-nafs-e dini* [Development and validation of the Religious Self-Esteem Scale]. *Journal of Psychology and Religion*, 55(3), 37–52. [In Persian].
- Rausch, M. J. (2012). Women Mosque Preachers and Spiritual Guides: Publicizing and Negotiating Women's Religious Authority in Morocco. In *Women, Leadership, and Mosques Changes in Contemporary Islamic Authority* (pp. 59–84; vol. 11). Leiden/Boston: Brill.
- Safari Shali, R. (2022). Cultural consumption of students in public universities; data analysis of a national survey. *Journal of University Studies*, 1(1), 7–33. doi: 10.22035/jous.2022.412
- Sajadzadeh, H., & Eris, B. (2017). The study of meaning production in urban spaces based on the structuration theory case study: Tabriz Bazaar. *Human Geography Research*, 49(2), 273–287. doi: 10.22059/jhgr.2017.55475
- Sarkhosh, S. (2015). Participation in religious associations and social vitality (Case study: Hamedan city in 2014). *Soft Power Studies*, 12(5), 99–105. doi: 10.1001.1.23225580.1394.5.12.5.3
- Soleymani, M., & Amirpour, M. (2018). A Sociological Approach to the Impact of Women's Participation in Religious Committees on Their Lifestyle. *National Conference on Social and Psychological Disorders*, Firouzabad
- Strauss, A., & Corbin, J. M. (2011). *Osul-e ravesh-e tahqiq-e keyfi, nazariye-ye mabna'i, ruyeha va šiveha* [Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques] (B. Mohammadi, Trans.). Tehran, Iran: Institute for Humanities and Cultural Studies. (Original work published 1942) [In Persian].
- Thimm, V. (2025). Reconfiguring gender, kinship, and spirituality: space-and place-making in Muslim Malaysia. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 31(1), 82–99.
- Toosi, R. (2025). A survey examination of psychological support in the workplace. *Journal of Cyberspace Studies*, 9(2), 1–23.
- Yaghoobi, A. (2017). Metaphorical Language and Erving Goffman's Sociological Imagination. *Sociological Review*, 24(1), 149–170. doi: 10.22059/jsr.2017.63433
- Zahan, S. J. (2024). Dwelling in the city: Socio-spatial dynamics of gendered and religious embodiment of young Muslim women in Delhi, India. *City, Culture and Society*, 36, 100563

مقاله پژوهشی

واکاوی فرایندهای عاملیت زنان در عرصه مجالس مذهبی تک‌جنسیتی

مهسا لاریجانی^{۱*}، افسانه کمالی^۲، مرسده مدیری^۳

دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸؛ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۱

چکیده

فضاهای شهری زمانی به مکان‌های موفق تبدیل می‌شوند که بتوانند محصول کنش‌های جمعی مردم باشند و در شکل‌دهی به آن نقش ایفا کنند. مفهوم فضای سوم رویکرد نوینی است که با تأکید ویژه بر فضا، شکل‌گیری امر اجتماعی، تنوع بخشیدن به زندگی روزمره، ارتباط با هم‌نوعان و نگرش به جایگاه خود، تولید فضای شهری را نمایان می‌کند. زنان با شرکت در جلسات مذهبی نیاز به «در جمع بودن» را در مکانی فراهم می‌کنند که خودآگاه جمعی نسبت به «عمل به وظیفه دینی» وجود دارد و فضاهای ارتباطات اجتماعی خود را در سازگاری با عقاید رسمی و ارزش‌های تعریف شده در جامعه تولید می‌کنند. رویکرد این پژوهش کیفی و روش گراند تئوری بوده است. جمعیت هدف این پژوهش ۱۱ نفر از زنانی بوده‌اند که به‌عنوان مبلغ یا شرکت‌کننده در جلسات مذهبی حضور داشتند و به‌صورت هدفمند انتخاب شدند. هسته مرکزی پژوهش عاملیت زنان و استمرار کردارهای اعتقادی استخراج شد. مقولات مرتبط با علل و انگیزه‌های پاسخگویان از شرکت در جلسات مذهبی شامل احساس تعلق به فضا، تنوع بخشی به زیست روزمره، مشارکت مدنی، معرفت‌افزایی بوده است که با راهبردهای شخصی همچون استفاده از برنامه‌های جانبی، نمایش سبک زندگی، انعکاس گرایش‌های سیاسی محقق شده و پیامدهایی روان‌شناختی، اجتماعی، آموزشی و اقتصادی داشته است. مقولات مرتبط با زمینه‌ها در این فضای سوم شامل آشنایی با جلسات مذهبی از دوران کودکی، اعتقادات مذهبی، داشتن اوقات فراغت و بیکاری، وجود گروه‌های پیام‌رسان جلسات مذهبی و شرایط مداخله‌گر نیز شامل کمبود فضای متناسب با اعتقادات، روزمرگی و مشکل گشایی بوده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که زنان در برابر فضاهای شهر متغیر نیستند و به‌طور دائمی معناهای خود را خلق می‌کنند. آنها با قرار گرفتن در نوعی ساختار فضایی متناسب با نظام ارزش‌های رسمی به بازتولید باورهای مرسوم می‌پردازند و عاملیت خود را با انتخاب انواع متفاوتی از جلسات مذهبی نشان می‌دهند.

کلیدواژه‌ها: عاملیت زنان، فضای سوم، مجالس مذهبی، گراند تئوری

۱. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران
m.larjani@alzahra.ac.ir

* نویسنده مسئول

۲. استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران
a.kamali@alzahra.ac.ir

۳. کارشناس ارشد توسعه محلی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران
mercedehmodiri@yahoo.com

۱. مقدمه و بیان مسئله

زنان به مثابه کنشگران اجتماعی، عرصه زندگی روزمره خود را از طریق مکان می‌آفرینند، جلسات مذهبی زنانه به واسطه شکل‌گیری امر اجتماعی، تنوع بخشیدن به زندگی روزمره و ارتباط با هم‌نوعان و یادگیری، نشانگر این است که اگر نیاز انسان به نوعی اجتماع در خارج از فضای خصوصی خانه و در فضای عمومی تأمین شود، در واقع مکانی تولید شده است که حاصل تولید اجتماعی افراد حاضر در آن است.

شرکت زنان در مراسم و اجتماعات مذهبی تک جنسیتی، نشانگر دغدغه‌های آنان از ایجاد موقعیت انسانی زنانه و ساخت ساز و کارهایی برای رفع مشکلات، پیدا کردن راهکارها و کاهش تنش‌های فردی و اجتماعی آنان است (پورتنقی و همکاران، ۱۴۰۰). این موضوع را می‌توان به آن دلیل دانست که کنش‌های ساخته شده به یگانگی آنها منجر می‌شود (حسینی و همکاران، ۱۴۰۳). از سوی دیگر پرداختن به آموزه‌ها و مناسک دینی به‌عنوان یکی از آشکال گذران اوقات زندگی برحسب مصارف فرهنگی محسوب می‌گردد (صفری شالی، ۱۴۰۱). این زنان عاملیت خود را رها نمی‌کنند و در قالب شیوه‌های مطلوب اجتماعی به ساخت یا بازتولید قدرت خود می‌پردازند.

این فضاهای تولید شده، ابزاری برای عمل و اندیشه هستند و نوعی کارکرد برقراری قدرت و سلطه برای کنترل فضا را به دنبال دارند. بوچرا^۱ (۲۰۱۸) نشان می‌دهد که زنان به‌طور آگاهانه از طریق کنش‌های «سنت» و «مدرنیته» حرکت می‌کنند تا با انواع «محدودیت‌های» اجتماعی و فضایی که توسط شهرها اعمال می‌شود، مقابله کنند. در این خصوص پژوهش‌های موجود در کشورهای مسلمان نشان می‌دهد که عدم حضور زنان در بیان نیازهایشان در مسجد، فضاهای عمومی را به سمت بی‌توجهی سوق می‌دهد و می‌تواند برای یک جنس (زنان) ناراحتی ایجاد کند (فادیلها^۲ و همکاران، ۲۰۲۱). در طول تاریخ اسلام، زنان در مساجد و مدارس دینی جوامع مسلمان کمتر حاضر شده‌اند. این امر توانایی آن‌ها را برای کسب اقتدار اسلامی از طریق ایجاد شهرت

1. Butcher
2. Fadilha

عمومی به عنوان معلمان و مروجان دانش اسلامی محدود کرده است (راچ^۱، ۲۰۱۲). چنین فضاهای محدودی باعث شده که زنان به حاشیه رانده و از جامعه دور شوند و دیده نشوند (مزومدار و مزومدار^۲، ۲۰۰۲). اما امروزه پویایی‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی زنان مسلمان در دنیای مدرن بازتاب پیدا کرده است. اگر چه جنسیت و طبقه در گذران اوقات فراغت زنان مسلمان خاور میانه نقش مهمی دارد ولی می‌توان به بازپیکربندی گذران اوقات فراغت زنان پرداخت؛ عاملیت و تسلط زنان عموماً بر بخش‌های حاشیه‌ای محله، معاشرت در خیابان‌های فرعی، زمین‌های بازی، باغ‌مدرسه‌ها، مسیرهای پیاده‌روی، یا فضاهای خصوصی مانند خانه‌ها و باغ‌ها است (دمیرباس^۳، ۲۰۲۵). علاوه بر این کنش‌ها و اعتقادات مذهبی بر سبک پوشش و نظام پوشش اثر گذار است (مرادی، ۱۴۰۳) فضا عرصه‌ای است که می‌تواند با کنش‌های خلاقانه زنان، زمینه‌ای را برای نوعی کاربری خلاق و رهایی از سلطه محض مهیا کند و این استفاده خلاقانه در جلسه‌های مذهبی هم صورت می‌گیرد که از طریق نیروهای رسمی جامعه ساخته شده‌اند.

از سوی دیگر، در عصر حاضر نقش گروه‌های غیر رسمی بر اثرگذاری افراد جامعه بر مخاطبین خود تأثیر عمیق تربیتی دارند (کشاورز و همکاران، ۱۴۰۲، ۳۴). مطالعات اخیر نیز نشان می‌دهد که آموزش از سنین کودکی، زمانی می‌تواند به تعمیق یک فرهنگ پایدار منجر شود که والدین در فرایند یادگیری فرزندان مشارکت فعال داشته باشند و به مثابه الگو و همراه، مسیر شکل‌گیری سبک زندگی سالم را تقویت کنند (حسینی و همکاران، ۲۰۲۵). در این جلسات مذهبی که به صورت خودجوش و داوطلبانه بروز و ظهور می‌یابد، امکان اثرگذاری بر زنان بیشتر است و شاید یکی از دلایل آن عدم احساس فاصله زیاد بین مخاطبان و مبلغان مذهبی زن و عدم احساس برتری و قدرت بین این دو سطح است. در چنین فضایی، ادراک اشتراکات زنان مشارکت‌کننده در

1. Raush

2. Mazumdar & Mazumdar

3. Demirbas

جلسات، اعم از تمایلات، چالش‌ها و تلاش برای فائق آمدن بر آنها، نوعی سبک زندگی همسو با جریان‌ات هنجاری جامعه را تولید می‌کند؛ زیرا براساس یافته‌های پژوهش یعقوبی (۱۳۹۶) جلسات مذهبی موجب ترویج آداب و رسوم خواهد شد. پژوهش سرخوش (۱۳۹۴) نیز نشان می‌دهد که این گردهمایی‌ها منجر به تقویت عواطف، ارزش‌های بشری و تعدیل هیجانات روحی و روشنگری می‌شود. بنابراین هدف از پژوهش حاضر واکاوی فرایندهای عاملیت زنان در عرصه مجالس مذهبی تک‌جنسیتی و پاسخ به سؤالات مرتبط با ادراک از این پدیده، علت‌ها و زمینه‌ها، اهداف و راهبردهایی است که زنان برای حضور در جلسات مذهبی برمی‌گزینند.

۲. پیشینه تحقیق

عنایت زاده و همکاران (۱۴۰۳) ادراک زنان از فضاهای شهری را با هفت مضمون بر هم کنشی فضای عمومی - خصوصی، مرزبندی‌های فضایی، از ضرورت تا لذت حضور، در برگیری و طرد فضایی، از کلیشه‌های حضور تا مقاومت فضایی، حس مکان و الگوی ایده نال زنانه بیان نمودند. این پژوهش بر حس مکان زنان و انتخاب‌ها و مرزبندی‌های آنان در استفاده از فضا و تاکتیک‌های آنان برای بهنجار سازی استفاده از مکان اشاره می‌کند.

کشاوری و همکاران (۱۴۰۲) پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی را در چهار مضمون اصلی اخلاق بندگی، اخلاق اجتماعی، اخلاق زیست‌محیطی و اخلاق فردی شناسایی کرده است. حاج‌محمدکاظمی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان مطالعه فرهنگی دو زیست جهان زنان تهرانی - هیئت مذهبی و کافی‌شاپ - بیان می‌کند که چرخش‌های عمیقی در تغییر مسیر ذهنیت زنان در حال شکل‌گیری است؛ به‌گونه‌ای که نوع نگرش آن‌ها الزاماً ضد معنویت و دین به حساب نمی‌آید، اما با نگاه سنتی دینی تفاوت‌هایی را نشان می‌دهد. خاکسارفرد و کرمی (۱۴۰۱) مصرف تظاهری در مجالس زنانه تهران را شامل چهار مقوله تظاهر، سبک زندگی، تجمل‌گرایی و

مدیریت بدن شناسایی کرده‌اند. کرمی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی به تعارضات و همسویی‌ها در مجالس مذهبی در تهران پرداختند و نشان دادند که هویت‌یابی جنسیتی با تعارض بیشتر و کسب هویت اجتماعی با همسویی بیشتر در مجالس مذهبی به ایفای نقش می‌پردازد. سلیمانی و امیرپور (۱۳۹۷) تأثیر جلسات مذهبی زنانه بر کیفیت زندگی زنان شرکت‌کننده از نگاه خود زنان را در شهر مشهد مطالعه کردند. مهم‌ترین انگیزه زنان شرکت‌کننده در این هیأت‌های مذهبی میل به رشد و پیشرفت، همبستگی جمعی و مشارکت اجتماعی و گذران اوقات فراغت عنوان شد. کاهش پرخاشگری و اضطراب، احساس آرامش درونی، احساس رضایت از خود، افزایش اعتماد به نفس، فاصله گرفتن از هوای نفس، بالارفتن آستانه تحمل و صبر، کم شدن تنش‌های خانوادگی و بیماری در خود و خانواده نیز از پیامدهای شرکت در این مجالس بوده است. خاکسارفرد و سوری (۱۳۹۶) تجربه زیسته زنان از حضور در مجالس مذهبی را در سه سنخ فکری و عملی و اجتماعی شناسایی کرده‌اند. تیم^۱ (۲۰۲۵) حضور زنان در فضاهای عمومی و خصوصی شهرهای سرمایه داری مالزی را مورد مطالعه قرار داد و اینکه آشنایی با نظم فضایی عمومی/خصوصی و روستایی/شهری «مکانی» برای شناسایی‌ها و عملکردهای جنسیتی اهمیت دارد و بنابراین، وی به ارتباط بین ساختارهای اجتماعی-فرهنگی فضا و مکان در مالزی می‌پردازد. اونور^۲ (۲۰۲۴) در مطالعات خویش تأکید می‌کند که در تاریخ مدرنیزاسیون ترکیه، دهه ۱۹۹۰ تنش فزاینده‌ای بین دیده شدن و تأثیر فزاینده اسلام‌گرایی و واکنش‌ها و اقدامات تند دولت سکولار وجود داشته است. اما عناصر هویت‌ساز، عاملیت زنان را در ایجاد سبک زندگی اسلامی، حجاب و پوشش اسلامی برجسته ساخته است. استنورانی^۳ (۲۰۲۴) به تلاش‌های زنان در محیطی عمومی تحت سلطه مردان در جامعه اسلام در باندونگ^۴

1. Thimm

2. Onur

3. Nur'aeni

4. Bandung, City in Indonesia

می‌پردازد. بر اساس یافته‌های این مطالعه، نشان می‌دهد عاملیت زنان با اقتدار دینی، سازماندهی رویدادهای مذهبی متعدد و با تمرکز بر توانمندسازی ارتقا می‌یابد. زهان^۱ (۲۰۲۴) بررسی می‌کند که چگونه تجربیات زنان مسلمان از زندگی شهری در نقاط تلاقی جغرافیای جنسیتی و دینی، خانواده، جوامع ایمانی و شهر در موقعیت‌های خاص شکل می‌گیرد. بنابراین تشابه محیطی و فرهنگی بر شکل دهی اجتماعات زنانه کمک می‌کند.

پژوهش‌های خارجی در کشورهای اسلامی همچون مالزی، هند، ترکیه با تکیه بر آموزه‌های فمینیستی برای عاملیت، دیده شدن زنان و کاهش محدودیت‌های ساختاری و فضایی تلاش کرده‌اند تا موانع کنشگری زنان مسلمان را برطرف کنند. بنابراین با تکیه بر عناصر دینی به گسترش عاملیت زنان پرداخته‌اند. در پژوهش‌های داخلی اگرچه موانع کنشگری زنان را برجسته ساخته ولی کمتر به عاملیت زنان به واسطه حضور در این جلسات پرداخته شده است. این پژوهش‌ها از انگیزه‌ها و اهداف زنان برای شرکت در جلسات مذهبی سخن گفته‌اند که شامل پیامدهای روان‌شناختی و اجتماعی بوده، اما در خصوص ارائه مدل مفهومی و بسط نظریات موجود سخنی نیامده است. بدین لحاظ، این پژوهش برای شناخت این دست فضاها می‌تواند از ضرورت لازم برخوردار باشد.

۳. ملاحظات نظری

لوفور^۲ (۱۹۹۱) معتقد است، فضای اجتماعی هم خود «تعامل» است و هم «مخلوق تعامل» است. بدین‌منظور فضای اجتماعی با دسته‌ای از فعالیت‌های اجتماعی که در مکان و زمان رخ می‌دهند، همراه و همساز است. در این شرایط شکلی از ارتباط عملی وجود دارد که می‌توان آن را مشاهده، تکرار و یادآوری کرد. در واقع، دگرگونی‌های نوین جوامع امروز نوعی وضعیت الگوریتمی و پیچیده پدید آورده‌اند که فرهنگ و شیوه‌های

1. Zahan
2. Lefebvre

زیست در آن بیش از هر زمان دیگری وابسته به آموزش انتقادی و تربیت نسل‌های آینده است تا بتوانند شرایط تازه را درک و بازتولید کنند (خدابین و همکاران، ۲۰۲۴). از سوی دیگر، می‌توان همچون فضای مدنظر میشل دوسرتو^۱ (۱۹۸۴) آن را مکانی که «به‌عمل کشیده» است، در نظر گرفت. فضا در بنیادی‌ترین شکل خود با قدرت خلق کردن، توانایی و قدرت فاعلان جمعی، از آن خودسازی و مهار کردن آن همراه است.

در واقع نوعی ارتباط و پیوند بین فضای ذهنی، انضمامی و فیزیکی وجود دارد. همان‌طور که لوفور (۱۹۹۱) فضای اجتماعی را به‌مثابه یک واقعیت با سه مفهوم «شکل، ساختار، کارکرد» مرتبط می‌کند، هر فضای اجتماعی از نظر کاربرانش مورد تحلیل شکلی، ساختاری و کارکردی قرار می‌گیرد. وی معتقد است که فضاهای اجتماعی به‌مثابه فضای غیراجتماعی یا طبیعی، از پیش وجود ندارند و این نیروهای اجتماعی هستند که آن را تولید کرده‌اند. در نتیجه زندگی روزمره میدان مبارزه و نزاع نیروهای مختلف اجتماعی است که به شیوه‌ای خاص مقاومت می‌کنند تا فضاهایی برای خود در سطح شهر به دست آورند و از هر عرصه‌ای از شهر کاربری‌های متفاوت داشته باشند. این عمل تداعی‌کننده همان «تولید پنهان»^۲ دوسرتو (۱۹۸۴) است.

به گفته گیدنز، «زندگی روزمره» شامل کنش‌هایی است که در دو شکل روزمرگی^۳ و روزانه^۴ خود را نشان می‌دهد با پذیرش «کنش» به‌مثابه جریان پیوسته‌ای از رفتار که نیت‌مند؛ زمان‌مند و مبتنی بر تقابل با قدرت بنیادی است (گیدنز: ۱۳۸۴)؛ کنش‌های روزمره به‌مثابه آن بخش‌هایی است که دارای ویژگی‌های ثابت، آشکار و تکرار شونده‌ای دارند که تداعی‌کننده ساختارهای رسمی و تحت سلطه پایگاه قدرت است.

در زمینه پدیده‌های اجتماعی جاری در زندگی روزمره سه رویکرد به‌طور کلی وجود دارند نخست رویکردی که به تأثیر ساخت اجتماعی در فرایند تحقق وقایع و پدیده‌ها در

1. De certeau

2. Hidden reproduction

3. la quotidiennete

4. Evreyday Life

متن زندگی می‌پردازند، رویکرد دوم مرتبط با وقوع رویدادها و پدیده‌های اجتماعی را کنش‌های انسانی در جامعه شمار می‌آورد و رویکرد آخر، رویکردی است تعاملی که آنتونی گیدنز با عنوان «نظریه ساخت‌یابی»^۱ مطرح می‌کند که در آن، پدیده‌ها را در جامعه و متن زندگی روزمره، حاصل دو عنصر کنش انسانی و ساخت اجتماعی می‌داند.

آنتونی گیدنز در تحلیل‌هایش از مفهوم «فضا» استفاده می‌کند. از نظر او، در مباحث جامعه‌شناسی شهری به ویژه فضای شهری، فضا اساس مسئله نظام اجتماعی و مرکز تمام نظریه‌های اجتماعی است. گیدنز معتقد است این نظم است که یک نظام اجتماعی را در ورای زمان و مکان استمرار می‌بخشد.

از دیدگاه گیدنز، پدیده‌های اجتماعی حاصل افعال آدمیان است و آدمیان عاملانی هستند که ارزش، اعتقاد، هدف، معنا، امر و نهی، احتیاط و تردید بر افعالشان حکومت می‌کند. عاملیت خصیصه‌ای نسبی است. فرد می‌تواند این خصیصه را به درجات مختلف، کمتر یا بیشتر، داشته باشد. به بیان دیگر، انسان‌ها موجوداتی هستند که علم و نیت دارند و رفتار آنها مبتنی بر دلیل، سنجش و ارزیابی عاقلانه است. برخی افراد به یمن جایگاهشان در نظام اجتماعی، مهارتشان، استعدادشان، و غیره بیشتر از بقیه عامل هستند. همه افراد تا جایی که موجوداتی تفسیرکننده هستند و واکنش نشان می‌دهند، عامل به حساب می‌آیند. اما عاملیت آنها می‌تواند به شیوه‌های مختلف به اجرا گذاشته شود. یعنی بیشتر یا کمتر مستقیم باشد و بیشتر یا کمتر تأثیرگذار باشد (فی، ۱۳۸۱، ۱۲۴؛ گیدنز، ۱۹۸۴، ۱۷). در این صورت، بسیاری از پدیده‌های اجتماعی و وقایع زندگی، حاصل عمل‌های هدفمند و مقصوددار است. گذشت زمان موجب تغییر پیامدهای عملی که در زمان و مکان خاص روی می‌دهد، از موقعیت و بافت اصلی آن می‌شود و این متأثر از دو عامل وسعت بصیرت^۲، و قدرتی است که آنها را جابه‌جا می‌کند (فی، ۱۳۸۱، ۱۷). هر چند کنشگران ذی‌صلاح تقریباً همیشه می‌توانند به‌طور مستدل درباره مقاصد و دلایلشان برای انجام دادن

1. Structuration
2. knowlegibility

کنشی گزارش دهند، ضرورتاً قادر نیستند درباره انگیزه‌های خود نیز چنین گزارشی ارائه دهند. انگیزش ناآگاهانه یکی از ویژگی‌های مهم کردار بشری است. مفهوم آگاهی عملی در نظریه ساخت‌یابی بسیار بنیادی است. این همان خصوصیت عامل یا فاعل انسانی است که به ویژه ساخت‌گرایی از آن غافل بوده و این خصوصیت را دریافته است (گیدنز، ۱۳۸۳، ۱۳۱). در نظریه عاملیت، بر کارگزاری انسان به گروه‌ها و طبقات اجتماعی و فلسفه آگاهی و عاملیت تأکید شده است. آگاهی و عمل انسان در این دیدگاه، نقش تعیین‌کننده‌ای در جامعه ایفا می‌کند. در این رویکرد، مقوله‌هایی که در تولید معنا اهمیت دارند، ذهن فرد و ذهن اجتماع اند که نقش مهمی در کنش‌های رفتاری دارند؛ بنابراین، عاملیت انسان موجب ادراک فضا شده است و نه ساختار و شکل آن (سجادزاده و اریس، ۱۳۹۶).

همچنین، قدرت مفهومی محوری در کل اندیشه‌های گیدنز است. از این رو می‌توان قدرت را کانون نظریه ساخت‌یابی گیدنز و همچنین تحلیل او از مدرنیته به‌شمار آورد. در انجام اعمال اجتماعی چیزی بیش از مبادله هنجارهای اخلاقی نهفته است. اعمال اجتماعی شامل کنش‌هایی است که تغییری هر چند کوچک در جهان ایجاد می‌کند. اما عاملان، یعنی کسانی که قادرند چنین تغییری ایجاد کنند، باید منابع مناسب را برای این کار در اختیار داشته باشند. برای مثال، اگر فردی بخواهد با خریدن محصولی تغییری در جهان ایجاد کند، باید پول لازم را داشته باشد. اگر بخواهد خطاکاری را تنبیه کند، باید اقتدار لازم را داشته باشد یا منبعی در اختیار داشته باشد که با بسیج آن به همان نتیجه برسد. دگرگون ساختن طبیعت و بهره‌گیری از اشخاص که ملازم آن است، بدون دسترسی بشر به قدرت و منابعی که این دگرگون‌سازی را تسهیل می‌کند تصورناپذیر است (گیدنز، ۱۳۸۳، ۲۱). فمینیست‌ها معتقدند که نتیجه کارکرد مردسالاری برای زنان امروز، انتقال قدرت به زنان است و شیوه جدید زنانگی این است که «می‌توان آن را به‌طور بی‌پایان ساخت، بازسازی و سفارشی کرد». بازار وسیعی از «راهنماها، کتابچه‌های راهنما، و دستگاه‌های خودیاری در اختیار زنان است تا دائماً خود را بهبود بخشند و خود را مدیریت کنند که به خودی خود یک داستان خطرناک است» (مک‌رابی، ۲۰۱۵، ۶). اما فمینیسم اسلامی در دهه ۱۹۹۰ به

عنوان نخله‌ای از فمینیسم در جست‌وجوی احیای حقوق تضعیف شده‌ی زنان مسلمان و بازخوانی متون مقدس براساس برابری جنسیتی میان زن و مردم بود. با این وجود انتقادات بسیاری به این نوع برداشت از متون قرآن به‌وجود آمده است. در دهه ۷۰ و ۸۰ که دوره طلایی فمینیسم اسلامی در ایران بود، نوعی فمینیسم عمل‌گرا به‌وجود آمد که مبتنی بر پذیرش و احترام و برطرف کردن موانع و مشکلات ملموسی است که سر راه زنان قرار دارد و هم‌زمان، افزایش کارآمدی و تأثیر بخشی جنبش زنان را مدنظر دارد (افتخاری، ۱۳۸۳، ۵۲-۴۶). در نهایت، ایجاد خودآگاهی جنسیتی و پیگیری مطالبات مبتنی بر زنانگی مدرن با رویکرد روشنفکری دینی از مهمترین مطالباتی است که فمینیسم اسلامی در ایران دنبال می‌کند (نصرت خوارزمی و همکاران، ۱۳۹۹).

۴. روش‌شناسی

این پژوهش براساس هدف کاربردی و از جمله مطالعات توصیفی- کیفی است. از میان رویکردهای مختلف کیفی، رویکرد داده‌بنیاد مورد استفاده واقع شده است. از آنجایی که هدف این پژوهش شناسایی فرایندهای اجتماعی مرتبط با یک پدیده و ایجاد نظریه یا بسط نظریات قبلی برای شرح پدیده بوده (اشتراوس و کوربین، ۱۳۹۰)، برای فرموله کردن و ایجاد ارتباط بین اطلاعاتی که در این زمینه تولید شده‌اند، از رویکرد داده بنیاد یا گرندد تئوری استفاده شده است. تکنیک جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بوده است. ابتدا روایی سؤالات مصاحبه توسط چند متخصص تأیید شد و سپس مصاحبه‌ها با سؤالات کلی و باز شروع شد؛ هر مصاحبه بلافاصله پیاده و پس از چند بار خواندن، به تأیید مصاحبه‌شونده رسانده شده است. پس از تأیید مصاحبه‌شونده، ابتدا کدگذاری باز انجام شد. کدهای باز برای پاسخ به سؤالات مصاحبه‌ها، بر اساس اشتراکات مفهومی، تعاملات و پیامدها، دسته‌بندی صورت گرفت و این مقوله‌ها با انجام مصاحبه‌های بیشتر تکمیل شد و مقوله‌های جدید به آن اضافه شد. جمعیت هدف مورد مطالعه زنان عضو جلسات مذهبی در مناطق یک، چهار، هشت، پانزده و سیزده شهر تهران هستند. با توجه به حضور هر خانم مبلغه در

سطح شهر تهران و گستردگی مجالس مذهبی در مناطق و محله‌های مختلفی که در شهر تهران تشکیل می‌شود، نمی‌توان آمار دقیق و مشخص‌تری از این جلسات ذکر کرد و به همین دلیل در پژوهش حاضر جست‌وجوی جمعیت هدف با مراجعه به مطلعین محلی که در این جلسات و روضه‌های خانگی شرکت دارند و تماس گرفتن با برگزارکنندگان این نوع مراسم آغاز شد. پژوهشگر از طریق یک برگزارکننده در منطقه ۸ به جلسات دیگر در مناطق ۱، ۴، ۱۳، ۱۵ و ۱۸ دسترسی پیدا کرد. در مجموع ۱۱ مصاحبه انجام شد و تلاش شد تا گوناگونی از حیث تحصیلات و منطقه زندگی در انتخاب افراد رعایت شود. جهت افزایش اعتبار یافته‌های پژوهشی تلاش شده است تا توزیع متوازن و متناسبی از مناطق صورت گیرد. روش دیگر برای افزایش اعتبار داده‌ها، روش مقایسه دائم داده‌ها با خود پاسخگویان و هم‌چنین مقایسه یافته‌ها با ادبیات نظری و تجربی بوده است. به منظور افزایش اعتبار مقولات نیز از دو متخصص در حوزه روش کیفی برای کنترل کردن مقوله‌ها کمک گرفته شد. برای رعایت ملاحظات اخلاقی پژوهش پیش از ضبط مصاحبه‌ها از پاسخگویان اجازه گرفته شد و به آنان اطمینان داده شد که پاسخ‌های آنان گمنام و محرمانه خواهد بود و هر زمان احساس کردند که نمی‌خواهند مصاحبه را ادامه دهند، می‌توانند اعلام کنند و از فرایند پژوهش خارج شوند و این موضوع، هیچ پیامد و آسیبی برای آنان به همراه نخواهد داشت.

جدول ۱. یافته‌های توصیفی پاسخگویان

کد پاسخگو	سن	تحصیلات	وضعیت تأهل	شغل فعلی	شغل قبلی	نوع جلسه
۱	۷۳	ابتدایی	متاهل	بیکار	خانه دار	روضه خانگی
۲	۶۸	ابتدایی	متاهل	بیکار	خانه‌دار	روضه خانگی
۳	۷۵	ابتدایی	متاهل	بیکار	خانه‌دار	روضه خانگی
۴	۷۵	ابتدایی	متاهل	بیکار	خانه‌دار	روضه خانگی
۵	۵۵	لیسانس	متاهل	بیکار	آموزگار بازنشسته	روضه خانگی
۶	۶۳	دیپلم	مجرد	بیکار	خانه‌دار	روضه خانگی
۷	۶۹	دیپلم	متاهل	بیکار	آموزگار بازنشسته	تفسیر قرآن
۸	۷۶	ابتدایی	فوت همسر	مبلغ مذهبی	آموزگار قرآن مساجد	روضه خانگی
۹	۵۴	فوق دیپلم	متاهل	بیکار	آموزگار بازنشسته	روضه خانگی
۱۰	۵۳	لیسانس	متاهل	بیکار	دبیر زبان بازنشسته	تفسیر و تدبر در قرآن
۱۱	۴۲	دکتری	متاهل	هیئت علمی	مدرس دانشگاه	جلسات سخنرانی مذهبی

۵. تحلیل یافته‌ها

۵-۱. ادراک مشارکت‌کنندگان از حضور در جلسات مذهبی

تحلیل مصاحبه‌های پاسخگویان در مورد ادراک زنان از جلسه‌های مذهبی شامل مقولات اجتماعی شدن، دین‌ورزی و تفکیک جنسیتی، تغییر جهان‌بینی و خودسازی می‌شود. هر یک از این مقولات اصلی در ذیل خود دربرگیرنده زیرمقولات و گزاره‌هایی هستند که در ادامه به آنها می‌پردازیم.

جدول ۲. گزاره‌ها، مفاهیم و مقولات حاصله از ادراکات مربوط به جلسه‌های مذهبی

مقوله اصلی	زیرمقولات	گزاره‌ها
دستیابی به فضای معاشرتی	تشکیل فضای ارتباطی، جاری شدن مکالمه، انتقال تجربیات، خروج از انزوا، تشکیل فضای دوستیابی، گذران اوقات در فضای جمعی	«آدم هم از خونه بیاد بیرون به دوره می‌شه. همدیگه رو می‌بینه. دل آدم باز می‌شه. والا به خدا دلمون باز می‌شه. مثلاً روحیه آدم عوض می‌شه بیشتر همو می‌بینیم. آگه دور هم جمع نشیم که دیگه کسی کسی رو نمی‌بینه» (کد ۱). «معمولاً در حاشیه جلسات اردوهای تفریحی هم داریم تا خانم‌ها بیشتر باهم آشنا بشن [و] با هم رفیق بشن و حتی ارتباطات خانوادگی پیدا کنن» (کد ۲).
دین‌ورزی	عمل به وظایف دینی، انجام آیین‌های مذهبی	«بالاخره ما بچه مسلمانیم، اینارو باید سرمون بشه. دین و ایمان داشته باشیم، با خدا باشیم. بچه‌ها مون رو درست تربیت کنیم. ما به راه راست هدایت شیم» (کد ۴). «جایی که قرآنی باشه، آدمم اخلاق [و] رفتارش قرآنی می‌شه. تو خونه هم میشه این قرآن رو بخوند، ولی تو جمع هم ثوابش بیشتره، هم حس و حالش بهتره» (کد ۵).
تفکیک جنسیتی	فضای زنانه	«ترجیح هممون اینجا مداح خانومه. البته مداح آقا هم شده بیاد، ولی به‌ندرت. چون خانم‌ها خیلی وقتا دلشون می‌خواد راحت باشن» (کد ۷). «جلسات آقایون جداسه، خانم‌ها هم جدا. شده وقتی از اینجا بیایم بیرون، یا آقایون هم حرف بزنین. ولی زشته آقا بیاد داخل، چادر سرمون نباشه یا بگیم [و] بخندیم. ولی چون جمع زنونس مشکلی نیست» (کد شماره ۵).
تغییر جهان‌بینی و خودسازی	تغییر نگاه به دنیا، عدم وابستگی دنیوی، تغییر باورهای شخصی	«با شرکت در این جلسه‌ها زندگی من متحول شد، بارهای من تغییر پیدا کرد و نوع نگاهم به مشکلات و پیدا کردن راه حل برای اونها عوض شد» (کد ۹).

دستیابی به فضای معاشرتی. رسیدن به فضای معاشرتی، ادراکی مشترک بین زنان این هیئت‌های مذهبی است. این زنان عمدتاً در دسته زنان سنتی قرار می‌گیرند و به دلیل سبک زندگی سنتی و مردسالارانه که در طول زندگی خود داشته‌اند، به دلیل در دسترس

نبودن فضای فراغتی کافی، هیئت‌های مذهبی را به‌عنوان عنصری تنوع‌بخش در جریان زیست روزمره انتخاب می‌کنند و چاره‌ای جز شرکت در این جلسات برای خود نمی‌بینند. زنان حاضر در این فضا عمل به وظایف خانه‌داری را مهم‌ترین وظیفه خود می‌دانند و شرکت در این جلسات به‌منزله شیوه‌ای ازگریز از دغدغه‌های خانه و ایجاد فضایی معاشرتی به جهت تنوع در جریان زندگی‌شان است. روشن است بسته به این جلسات، نوعی حلقه دوستیابی برای این زنان به‌وجود می‌آید که در فضای خارج از جلسات نیز این دوستی‌ها تداوم می‌یابد. بنابراین، کارکرد این جلسات نوعی فراهم شدن فضای اجتماعی همسو با نیات ذهنی این زنان است.

دین‌ورزی. زنان حضور در این جلسات را جزء واجبات خود می‌دانند تا بهتر بتوانند به وظایف دینی خود عمل کنند. دلیل این امر این است که از نظر آنان، انجام وظایف دینی در حالت جمعی ثواب بیشتری دارد تا به صورت فردی و وجود افرادی که جزء آموزگاران و افراد آگاه به امور مذهبی هستند، باعث می‌شود تا کیفیت انجام اعمال مذهبی آنها ارتقا پیدا کند و اشتباه در انجام امور مذهبی آنها کاهش یابد. برای این زنان نوعی کسب ثواب اخروی و نزدیکی به خداوند، بخشی از مواردی است که تنها از طریق شرکت در این هیئت‌ها کسب می‌شود.

تفکیک جنسیتی. در جلسات مذهبی، زنان با دستیابی به فضایی آزاد مشغول به معاشرت با یکدیگر می‌شوند و از آنجایی که شرکت‌کنندگان عمدتاً زنان سنتی هستند، ترجیح می‌دهند در تعامل کمتری با مردان باشند. در واقع، به نوعی دچار کمبود اعتماد به نفس در مواجهه با جنس مخالف هستند که خود متأثر از نحوه جامعه‌پذیری سنتی این افراد است. بدین لحاظ، سایه انداختن ایدئولوژی سنتی را می‌توانیم در رفتار این زنان مشاهده کنیم. این زنان اظهار می‌دارند که تفکیک جنسیتی و بودن در این فضای مذهبی - زنانه، مطلوبیت فضا را برای آنها چند برابر می‌کند و اگر در هیئتی مداح آقا هم شرکت داشته باشد، تنها برای زمان محدودی اجازه حضور دارد. به عبارت دیگر، فضای زنانه برای آنها نوعی راحتی و آسایش را فراهم می‌کند.

تغییر جهانی. برخی زنان با شرکت در جلسات مذهبی که عموماً اساتید آن با برنامه‌ریزی منظم و به‌صورت موضوعی مباحث را ارائه می‌کنند، به‌دنبال ایجاد تغییر در زندگی فردی و اجتماعی خود و دریافت توصیه‌ها و رهنمودهایی هستند که برایشان غیر تکراری باشد و منجر به بازاندیشی و تغییر جهان بینی آنها شود. این جلسات با مجالس روخوانی و ختم قرآن متفاوت است و بر مدار تدریس علمی استاد پیش می‌رود.

۵-۲. انگیزه‌های زنان از حضور در فضای جلسات مذهبی

انگیزه‌های حضور زنان در مجالس مذهبی با چهار مقوله اصلی قابل توصیف هستند. این مقولات، به همراه مقولات فرعی و نقل قول از پاسخگویان در جدول شماره (۳) آورده شده است.

جدول ۳. گزاره‌ها، مفاهیم و مقولات حاصله از انگیزه‌های زنان از حضور در جلسه‌های مذهبی

مقوله اصلی	زیرمقولات	گزاره‌ها
احساس تعلق به فضا	احساس تعلق به جمع، احساس نیازمندی به حضور در فضای جمعی، حس مالکیت	«اینجا واسه زندگی ما کلی درس داره. اینجا یاد می‌گیریم غیبت نکنیم، دروغ نگیم. کلی تو زندگیمون اثر می‌ذاره. چیه بری تو پارک بشینی با خانوما هی غیبت کنی. ثوابشم بیشتره» (کد ۸). ما قرآن می‌خونیم [و] حالمون خوب می‌شه. اون شاید دست کسانی رو بگیره [و] خوب بشه. ما هم اینطوری حال می‌کنیم» (کد ۴).
تنوع بخشی زیست روزمره	غنی شدن اوقات فراغت، روال عادی زندگی، ایجاد تنوع، فرار از روزمرگی، فرار از تنهایی	«اولا که آدم هم از خونه بیاد بیرون، یه دوره‌می می‌شه، هم‌دیگه‌رو می‌بینه. دل آدم باز می‌شه. والا به خدا دلمون باز می‌شه» (کد ۲). «ببین جلساتمون اونجوری خشک مقدس نبود. مثلاً من می‌بردمشون باغمون دماوند. خانوما رو جمع می‌کردیم [و] با اتوبوس می‌بردیم اونجا. خب خانوما باهم می‌زدن و می‌خوندن و می‌رقصیدن. آره خیلی توروحشون اثر می‌کرد. اونطوری که بگم خشک و مقدس بود، نه اصلاً چقدر من باغ می‌بردمشون» (کد ۶).
مشارکت مدنی	برانگیخته شدن حس، مشارکت داوطلبانه، فعالیت‌های مدنی، انجام امور خیریه‌ای	«می‌شناسم خانم مسئول جلسه پول جمع می‌کنه، بی بضاعت هارو اون می‌شناسه. یا واسه کسانی که وسیله خونه ندارن پول جمع می‌کنه» (کد ۳). «استاد بهمون گفت هر کس هر چقدر می‌خواد کمک کنه تا کتاب‌هایی که در جلسه مطرح می‌کنه خریداری بشه تا همه بتونن ازش استفاده کنند. یکی ۵۰ تومن، یکی ۳۰۰ تومن و یکی هم یک تومن داد و کتابخونه خیلی خوبی درست کردیم و کتاب‌های مربوط به تربیت فرزند، همسررداری و تدبیر در قرآن و از این قبیل موارد رو جمع‌آوری کردیم» (کد ۹).
معرفت‌افزایی	اصلاح نقاط ضعف، افزایش شناخت و معرفت، ایجاد رشد	«الان به درجه‌ای رسیدیم که معرفت از همه چیز برام مهم‌تره. حالا دیگه گزینش می‌کنم. هر جلسه‌ای نمی‌رم. فکر می‌کنم باید رشد اتفاق بیفته. دیگه نمی‌تونم در جلسات مختلف برم و آزمون و خطا کنم. فرصتی برام باقی نمونه سمن از ۵۰ گذشته» (کد ۱۰).

احساس تعلق به فضا. تماس دائمی این زنان با فضای جلسات و حضور در جمع و نقش مهمی که این حضور در زندگی آنها دارد، باعث می‌شود که این گروه از زنان احساس تعلق بالایی به این دست از فضاها داشته باشند و همبستگی خود را با گذشت سالیان همچنان نسبت به شرکت در این آن حفظ کنند. آنان به‌نوعی به فضا احساس تعلق می‌کنند که با شیوع کرونا و کم رونق شدن جلسات احساس ناراحتی می‌کردند، زیرا این ذهنیت در آنها وجود دارد که جز اینجا، جایی برای رفتن ندارند. این زنان طی سالیان متعدد به تشکیل و شرکت جلسات مشغول بودند، زیرا برای آنها با اعتقادات قوی دینی تنها فضای قابل پذیرش است، اساساً درک سنتی این زنان از زندگی شهری و فضامندی همچنان همسو با اعتقادات دینی و انتظارات جامعه است.

تنوع‌بخشی زیست روزمره. روزمرگی زندگی زنانی که در این فضا رفت و آمد دارند، به‌طوری است که محدود به مکان‌های معینی چون خانه می‌شود و تنوع زیادی از زیست در فضاهای دیگر ندارند. بنابراین شرکت در جلسات مذهبی، نوعی غنی کردن اوقات فراغت و ایجاد فرصت برای ایجاد تغییر در روال زندگی روزمره است. این جلسات، زمانی را برای این زنان ایجاد می‌کند تا در عین مشغول شدن به خود و وظایف دینی، نوعی ظرفیت برای تحمل زندگی و روال معمول آن در خود ایجاد کنند. بنابراین، زنان با انگیزه‌رهایی از دغدغه‌های شخصی و ایجاد تنوع، از این جلسات با توجیهات همسو با ارزش‌های جامعه استفاده می‌کنند.

مشارکت مدنی. از دیگر فعالیت‌هایی که توسط این زنان به‌واسطه شرکت در جلسات و از خلال فعالیت‌های حاشیه‌ای شبکه‌های معاشرتی و اغلب پس از پایان فعالیت‌های اصلی در انتهای جلسات انجام می‌شود و همچنان با نیت ایجاد فضایی برای تعامل با دیگران و معاشرت‌های دوستانه، مطلع شدن از وضع دیگران و انجام امور خیریه‌ای است که در قالب فعالیت‌هایی چون کمک به دیگران، ایجاد کتابخانه در جلسات مذهبی، تهیه جهیزیه، کمک به بیماران و ... بروز می‌یابد. این موضوع به‌طوری است که این زنان در روزهای دیگر به غیر از روزهای برگزاری مراسم و جلسات دورهم جمع

می‌شوند و به هماهنگی امور می‌پردازند تا مشارکت در امور خیریه‌ای چون تأمین جهیزیه، سیسمونی، هزینه‌های درمان و ... تسهیل شود.

معرفت‌افزایی. چند نفر از مشارکت‌کنندگانی که تحصیلات دانشگاهی نیز داشته‌اند، با شرکت در جلسات مذهبی، به دنبال رشد فردی و افزایش معرفت و شناخت نسبت به مفاهیم قرآنی و تدبیر در آن بوده‌اند. به این معنا، حضور در فضای سوم را به منزله فرصتی جهت ارتقای معنوی می‌نگریستند و به دنبال گزینش جلسات پربار بوده‌اند.

۳-۵. راهبردهای زنان در مواجهه با فضای جلسات مذهبی

منظور از راهبرد شیوه‌هایی است که فرد برای استفاده از فضاهای هیئت‌ها و جلسات، از آن بهره می‌گیرند. افراد در زندگی روزمره به شکل آگاهانه یا ناآگاهانه راهبردهایی را به کار می‌گیرند تا به الگوی مطلوب خود نزدیک بشود. در واقع، راهبردها شیوه‌های آگاهانه‌ای است که افراد برای استفاده از جلسات مذهبی بهره می‌گیرند تا به نحوی از فضا با نیت ذهنی خود بهره ببرند.

جدول ۴. مفاهیم و مقولات حاصله از راهبردهای مربوط به فضای جلسه‌های مذهبی

مقوله اصلی	زیرمقولات	گزاره‌ها
استفاده از برنامه‌های جانبی	آموزش دینی، آموزش زندگی، تربیت فرزند، آموزه‌های هنری، یادگیری	«من هر چقدر تفسیر قرآن می‌خوندم و جلسات می‌اومدم اصلاً هیچ چیز نمی‌فهمیدم و آنقدر ناراحت بودم که نگوی به بار که رفته بودم سر جلسه تفسیر، خانمی که صاحب جلسه بود به من گفت: تو مشکل ندونستن زبان عربیه. ما کلاس عربی هم بعد از ظهرها داریم. الان ۴ روز رفته و بعد جلسه اصلی با خانوم‌های دیگه می‌مونیم و عربی یاد می‌گیریم» (کد ۶).
نمایش سبک زندگی	سبک زندگی، دارایی شخصی، پوشش، خودنمایی	«با شرکت در این جلسات، رابطه‌ام با همسرم تغییر کرد، تأثیر کلاس‌های همسرداری دینی برام بسیار زیاد بود» (کد ۹).
انعکاس گرایش‌های سیاسی	خط فکری متفاوت، انتقاد و اعتراض به سخنان مبلغ	«حُب باید گفت که هر خانومی تو هر منطقه‌ای به یه هدفی می‌آد. ولی بعضیا که محلات بهتر زندگی می‌کنن، خیلی از نظر پوششی تفاوت دارن و هم جنس دغدغه‌ها [شون] تفاوت داره» (کد ۹).
		«تو منطقه ما اعتقاد پشت جلسه، ولی من جلسه تو شهرک صدف هم رفتم. اونجا خانم فقط جلسه گرفته که خوشو نشون بده» (کد ۴).
		«من کلاس‌های یک‌دست رو دوست دارم. تو بعضی جلسات که می‌ریم، خانم مبلغ که صحبت می‌کنه، خانم‌ها دو دو تا شروع می‌کنند به پیچ‌پیچ کردن، یا انتقاداتی را بیان می‌کنند که نشون می‌ده خط فکری متفاوتی دارند» (کد ۹).

استفاده از برنامه‌های جانبی. از راهبردهایی‌هایی که زنان از آن در این جلسات بهره می‌برند تا پیوستگی خود را با جلسات و افراد حاضر در جلسه حفظ کنند، شرکت در برنامه‌های پیرامونی است که در زمان اصلی جلسات برگزار نمی‌شود. البته این جلسات، وابسته به جلسه‌های اصلی و همراه با افراد حاضر انجام می‌شود. برنامه‌هایی چون آموزش احکام، تربیت فرزندان، آموزش زبان عربی، آموزش مداحی و ... باعث می‌شود که انگیزه‌ای برای زنان ایجاد شود تا پیوستگی خود را همچنان به جلسات حفظ کنند. هر چند با پیشرفت فناوری و گسترش شبکه‌های اجتماعی این آموزش‌ها بعضاً توسط بانیان جلسه از طریق شبکه‌های مجازی نیز انجام می‌شود، اما نوعی مصرف فرهنگی همسو با نیت مذهبی را برای این زنان به وجود می‌آورد و تداوم این آموزش‌ها نوعی نیت قوی ایجاد می‌کند تا جلسات به صورت مرتب و هفتگی برگزار شود.

نمایش سبک زندگی. جلسات در مناطق مختلف نوعی مصرف فضایی با دلایل و توجیهات دینی است این جلسات در هر منطقه‌ای از شهر نوعی نمایش سبک زندگی و نیت ذهنی است در واقع تشکیل هر جلسه نوعی نمایش مصرف و ذائقه است که نسبت به هر منطقه متفاوت است. در واقع، این جلسات در مناطق شمالی نوعی دسترسی به زمینه‌ای برای نمایش دارایی‌های شخصی و سبک زندگی است و در طبقات پایین‌تر وسیله‌ای برای آرامش روحی و روانی و نوعی مشکل‌گشایی و کمک گرفتن از دیگران. بدین ترتیب، فضای نمایش چه به نیت تفاخر به دارایی‌های شخصی و چه به نیت کمک گرفتن از دیگران، نوعی بهره‌برداری از جلسات و راهی برای مطلوبیت بیشتر است.

انعکاس گرایش‌های سیاسی. پاسخگویان بر این باورند که برخی جلسات مذهبی، مباحث سیاسی و جانب‌داری‌هایی صورت می‌گیرد که فضای جلسات را از هدف اصلی خود دور می‌سازد. در این گونه موارد افراد با ارائه انتقادات یا ایجاد اختلال در سخنرانی، به دنبال اعلام مخالفت خود با سخنران هستند.

شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر. تحلیل مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که عوامل زمینه‌ای زنان برای شرکت در جلسات مذهبی شامل آشنایی با جلسات مذهبی از دوران کودکی،

اعتقادات مذهبی اوقات فراغت و بیکاری و وجود گروه‌های پیام‌رسان مجازی منجر به ایجاد فرصت‌های بیشتر جهت شرکت در جلسات و روضه‌هاست اما شرایط مداخله‌گر شامل عواملی همچون کمبود فضای متناسب با اعتقادات روزمرگی، مشکل‌گشایی از جمله شرایطی است که فرایند حضور زنان در جلسات را تسهیل می‌کند.

کد ۱۰ می‌گوید: «از بچگی با این اعتقادات بزرگ شدیم و از همون موقع با مادر بزرگم به جلسات می‌رفتم. الان هم خودم دنبال جلساتی هستم که برام پر بار باشه». کد ۱۱ می‌گوید: «برخی از افراد به خاطر رفع مشکلاتشون و دعا برای گره‌گشایی میان جلسات مذهبی».

۴-۵. پیامدهای حضور زنان در فضای جلسات مذهبی

مقولات حاصله از تحلیل مصاحبه‌های انجام شده با زنانی که از فضای جلسه‌های مذهبی استفاده می‌کنند و پیامدهایی که این حضور و رفت و آمدها به دنبال داشته، به ترتیب شامل پیامدهای روانی، اجتماعی، آموزشی است.

جدول ۵. مفاهیم و مقولات حاصله از پیامدهای مربوط به فضای جلسه‌های مذهبی

مقوله اصلی	زیرمقولات	گزاره‌ها
روان‌شناختی	کسب آرامش، انبساط درونی، عدم احساس تنهایی	«من تو خونه تنهام. شوهرم بنده خدا همیشه بیرونه. بچه‌هام از خونه رفتن. خونه موندن زیادیم آدمو افسرده می‌کنه. اینجا باز یه آرامشی به دست می‌آریم» (کد ۷). «مثلاً [یه] خانم مشکل داشت. به من می‌گفت اینطوری، اینطوری. راهنمایی می‌خواست. حالا من نه راهنمای خوبی باشم، ولی همین که یه کم آرومش می‌کردم. می‌گفتم آنقدر ناراحت نباش، کسی هست که مثل شما مشکل داشته باشه، حتی از شما بدتر. مثلاً فلانی همچین مشکلی داره. حالا بچه شما همچین اشتباه کوچیکی کرده یا کاری. آنقدر ناراحت نباش، دیگران بدتر هم داشتن. اینطوری بود» (کد ۱). «وقتی به این جلسات می‌رم، یک شادی درونی احساس می‌کنم. اینکه لیاقت این رو دارم که با آدم‌هایی ارتباط داشته باشم که در مسیر دیگه‌ای قدم گذاشتند. خیلی‌ها این توفیق نصیبشون نمیشه» (کد ۹). احساس می‌کنم رفتن به این فضاها باقیات و صالحات برام ایجاد می‌کنه، ذعاهای مخاطبانم باعث خیر در زندگی من می‌شه این حس رضایت و حال خوش برای آرامش میده (کد ۱۱)

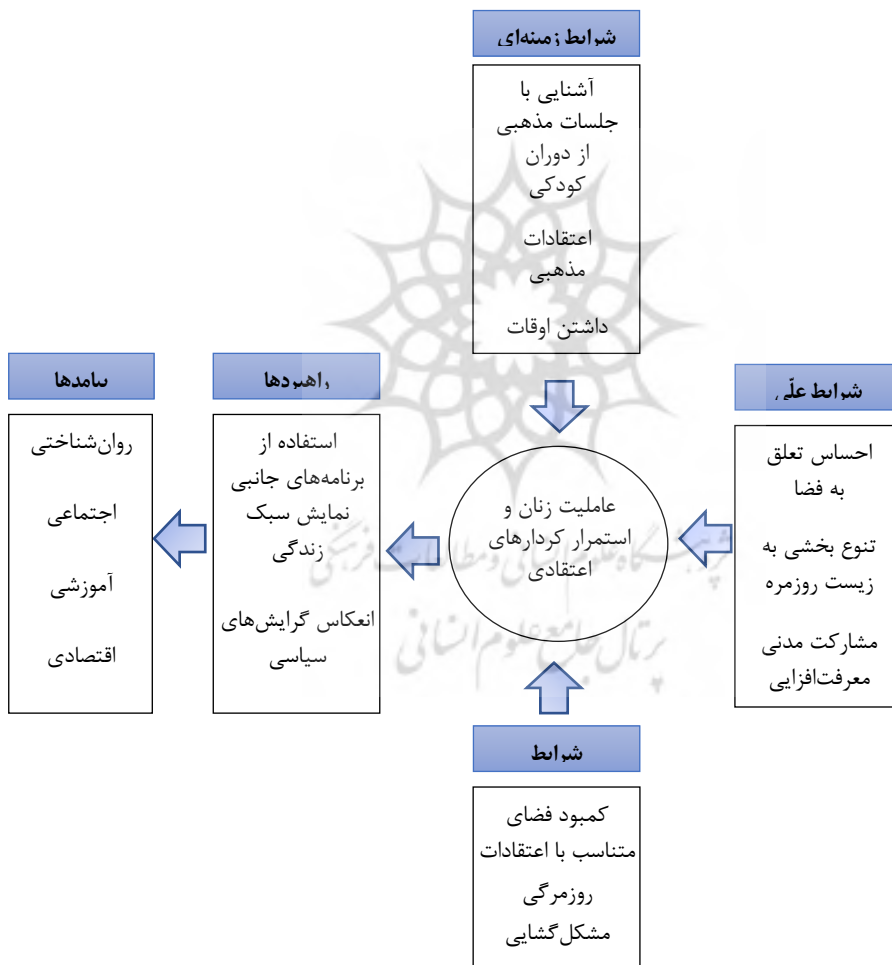
مقوله اصلی	زیرمقولات	گزاره‌ها
اجتماعی	اجتماعی شدن، آشنایی با هم‌تایان	«این جلسات هم اطلاعات دینی مارو بالا می‌بره، هم روابط اجتماعیمون رو تقویت می‌کنه. چون دوستان هم طیف خودمون رو پیدا می‌کنیم» (کد ۹). «مثلاً خونه یکی دیگه می‌رفتم، چهارتا خانوم دیگه هم می‌دیدن. سخنرانی می‌دیدن. روضه خونیم رو می‌شنیدن. دعوت می‌کردن مثلاً من تا نیاوران و شهرک صدف رفتم، یا تا خیابون آهنگ رفتم. قرائت قرآن اونجا با کلی از دوستانمون آشنا شدیم. در ماه رمضان منزل خانوم مادر شهید بود، ۱ ماه رمضون می‌رفتیم اونجا قرائت قرآن. مثلاً ۱۰ تا ۲۰ تا آیه با تفسیر می‌کردیم ... تمام ایام‌هایی که مولودی و تولد ائمه باشه، مولودی خونی هم داشتیم» (کد ۸).
آموزشی	افزایش اطلاعات دینی و کسب آگاهی‌های عمومی	«هدفم هم نهج البلاغه بود. کلاسش از خطبه‌های حضرت امیر که هم برای خودم بهتر تداعی می‌شد، هم به دیگران منتقل می‌کردم. مفاتیح بود دعا یاد می‌دادم، زیارت‌نامه یاد می‌دادم، بعد معانی دعا هم همه دونه دونه می‌گفتم» (کد ۱۰). «می‌خوان همین خونه‌های خودمون از همه جا بهتره. بعد به خانما گفتم من فلان جا درس دارم. چرا می‌خوای پول بدی؟ اونام می‌اومدن. خیلیا شهرداری بودن. بعد به خاطر هزینه‌اش دیگه اومدن جلسات خونه خودمون» (کد ۵).
اقتصادی	صرفه‌جویی، اصلاح الگوی مصرف، استفاده از مواد به ظاهر دورریختنی، خرید به صرفه	«در جلساتمون بارها سخن از صرفه جویی و کم کردن هزینه‌های اضافی زندگی شده. از همدیگه نکات جدید یادگرفتیم. سعی می‌کنم در زندگیم پیاده کنم و پول بیشتری را پس انداز کنم» (کد ۹).

۵-۴-۱. پیامدهای روان‌شناختی

یکی از نکاتی که مشارکت‌کنندگان به عنوان پیامد روانی به آن اشاره داشتند، آرامش روانی کسب شده به واسطه حضور در این فضا است زیرا همراه با نوعی کسب ثواب و نزدیکی به خدا است و باعث می‌شود که به نوعی تأثیر معنویات را در زندگی خود احساس کنند. تا پیش از شرکت در جلسات و با آغاز شیوع همه‌گیری کرونا، این مسئله برای آنان مشهود شده بود که آرامش روانی آنها تا حد زیادی وابسته به برگزاری این جلسات است و از جنبه‌ای دیگر به این دلیل زنان را از روزمرگی نجات می‌دهد. بنابراین، می‌توان از تأثیر این هیئت‌ها بر کسب آرامش روانی بر این زنان اشاره کرد. احساس شادی و انبساط درونی بعد از شرکت در این جلسات و عدم احساس تنهایی در مسیر دینی از دیگر پیامدها بوده است. همچنین، نوعی از شبکه حمایتی هم‌تایان که در پیرامون این جلسات به وجود می‌آید و این تصور را در زنان به وجود می‌آورد که نقطه اتکایی دارند.

۵-۴-۲. پیامدهای اجتماعی

برای این زنان یکی از پیامدهای مثبت حضور در این فضاها نوعی فرایند آشنایی با همتایانی است که سبک زندگی مشابهی با آنها دارند. از آنجایی که این زنان اغلب خانه‌دار هستند و تکرار از ویژگی اصلی زندگی روزمره آنها است، مهیا شدن فرصتی به جهت ملاقات با دیگران نوعی روحیه اجتماعی را در آنها تقویت کرده است و به وفور این اجتماعی شدن را و تأثیراتش را در زندگی احساس کرده‌اند.

نمودار ۱. مدل پارادایمی مرتبط با جلسات مذهبی

۵-۴-۳. پیامدهای آموزشی

یکی از پیامدهایی که این زنان در طول مصاحبه به آن اشاره کردند تاثیر این جلسات بر افزایش آگاهی شان در باب مسائل مذهبی است که به صورت فردی و با مطالعه در خانه به تنهایی کسب نمی شده بنابراین این جلسات به مثابه یک منبع مناسب در کسب آگاهی بیشتر از احکام و قرآن و ائمه است و این آگاهی دینی تاثیر خود را در زندگی آنها گذاشته و به مراتبی که آگاهی دینی افزایش پیدا کرده است آنها از خود رضایت بیشتری دارند.

۵-۴-۴. پیامدهای اقتصادی

برخی مشارکت کنندگان نیز به تغییر الگوی مصرف، صرفه جویی و ارتقای عقل معاش اشاره کردند. به گفته آنان، در این جلسات توصیه هایی از سوی مبلغین مطرح می شود که بر کاهش هزینه های زندگی آنان اثرگذار است. از سوی دیگر به اشتراک گذاشتن تجارب زنان در قالب خرید منصفانه، معرفی اجناس با قیمت مناسب منجر به بازاندیشی در الگوی های مصرف اقتصادی آنان شده است.

۶. جمع بندی

در این پژوهش با شناخت عرصه های زیستن زنان در جریان زندگی روزمره به دور از محیط اول (خانه) و محیط دوم (کار)، به شناخت معناهای ذهنی و ادراکات آنان پرداخته شد تا تلاش آگاهانه زنان را در جهت ایجاد دگرفضاها ی زیستن را شناسایی کنیم. این عمل انتخابی در جهت کسب قدرت است، بدان معنا که انتخاب فضا برای زیست اجتماعی همسو با ارزش های پذیرفته شده خود زنان است و حضور آنان در هیئت های مذهبی در جهت نوعی انقیاد و هم جهت با ارزش های رسمی است. این کنش های فضایی اعمالی هستند برای شکل گرفتن نوعی حس تعلق که به تعریف حق بر شهر منجر می شود. بر اساس ادراک زنان متعلق به گروه های مختلف اجتماعی، نوعی «لحظه های رهایی» به واسطه فضا شکل می گیرد. زنان مدرن با سبک زندگی و مصرفی متفاوت نقش های خود را محدود به وظایف خاصی چون خانه داری، شاغل بودن، مادر بودن و کارمند بودن

نمی‌دانند. آنان عرصه‌های شهری مختلف را برای ابراز هویت سیال خود برمی‌گزینند و با احساس تعلق به این فضاهاى شهری روزمرگی خود را انسجام می‌بخشند.

در مجموع این پژوهش در جواب به سؤال واکاوی فرایندهای عاملیت زنان در عرصه مجالس مذهبی تک جنسیتی چنین نتیجه می‌گیرد که زنان در برابر فضاهاى شهر منفعل نیستند و به‌طور دائمی معناهاى خود را خلق می‌کنند. آنان با قرار گرفتن در نوعی ساختار فضایی متناسب با نظام ارزش‌های رسمی به بازتولید همان باورهای مرسوم و مقرر می‌پردازند. این زنان «دین» را وسیله‌ای برای خروج از روزمرگی و معنابخش حیاتشان می‌دانند که پاسخی به مسائل کلان زندگی است بنابراین اشتیاق به تولید فضای معاشرتی همسو با ارزش‌های دینی نوعی احساس تعلق به این جلسات را در این زنان ایجاد کرده است و باعث شده تا این زنان به دیگر فضاهاى شهری تعلق خاطر نداشته باشند.

جمعیت هدف این پژوهش ۱۱ نفر از زنانی بوده‌اند که به عنوان مبلغ یا شرکت‌کننده در جلسات مذهبی حضور دارند و به صورت هدفمند انتخاب شدند. روش پژوهش گرندد تئوری بوده است و پاسخگویان با تولید فضای مذهبی و استمرار کردارهای سنتی به دنبال احساس تعلق به فضا، تنوع بخشی زیست روزمره، مشارکت مدنی و معرفت‌افزایی بوده‌اند. راهبردهای پاسخگویان در جلسات مذهبی شامل مصرف فرهنگی مذهبی، نمایش سبک زندگی و انعکاس گرایش‌های سیاسی آنان بوده و پیامدهای اجتماعی، اقتصادی، آموزشی و روان‌شناختی برای شرکت‌کنندگان داشته است. آشنایی با جلسات مذهبی از دوران کودکی، اعتقادات مذهبی، داشتن اوقات فراغت و بیکاری، وجود گروه‌های پیام‌رسان مجازی زمینه شکل‌گیری این فضاها بوده است و عوامل مداخله‌گری همچون کمبود فضای متناسب با اعتقادات، روزمرگی و گره‌گشایی منجر به تسهیل عاملیت زنان در جلسات مذهبی شده است. پدیده محوری این مطالعه، عاملیت زنان و استمرار کردارهای اعتقادی، اگرچه در ظاهر نشانگر ذوب این جلسات در فضای موجود جامعه است، اما حاکی از ایجاد فضای عاملیتی در حاشیه خود است. زنان در این دست جلسات از شکل کاملاً منفعل و مستحیل در نظم

موجود، به دنبال راهگشایی‌هایی برای خود و خانواده‌هایشان هستند. در واقع، این جلسات تنها راه ابراز عاملیت آنان و پیشرفت آنان در سپهر اجتماعی هستند و تنها راه انقیاد به شرایط موجود است. بنابراین، این جلسات کارکردهای مثبت اجتماعی زیادی برای زنان را دارند که در قالب پیامدهای مختلف برای آنان مورد بررسی واقع شد. بر همین اساس، همان‌گونه که پژوهش‌های جدید در دیگر عرصه‌های اجتماعی نشان داده‌اند، تجربه حمایت روانی و احساس پشتیبانی از سوی نهادهای انسانی می‌تواند به افزایش رضایت، انگیزه و سلامت روانی افراد منجر شود و کیفیت زیست آنان را ارتقا دهد (طوسی، ۲۰۲۵). مطابق دیدگاه دوسرتو (۱۹۸۴)، این نوع سلطه بر فضا زنان را وا می‌دارد از خلال جریان زندگی روزمره و بدون ترک نظم رسمی زندگی و با به‌کار بردن اعمال پذیرفته شده این ساخت انضباطی، رهایی‌بخشی را رقم بزنند. چنین نوع رهایی‌بخشی، همان راهکار «مقاومت» است تا معناهای ذهنی زنان از زندگی در شهر و تصاحب فضا آشکار شود. در دیدگاه گیدنز نیز عاملیت حاکی از قدرت است. عاملیت به رویدادهایی مربوط می‌شود که فرد مسبب آن‌ها است. به این معنا که فرد می‌توانست در هر مرحله، به گونه‌ای دیگر عمل کند. با وجود این، هر آنچه رخ داده باشد، در صورت عدم مداخله فرد ممکن نبود که رخ دهد (گیدنز، ۱۳۸۳، ۱۳۶). یکی دیگر از یافته‌های این پژوهش بر اساس گفته مک‌رابی (۲۰۱۵) است که بر آن اعتقاد است که شیوه‌های جدید زنانگی به‌صورتی بی‌پایان سفارشی‌سازی می‌شود و در واقع شرکت در جلسات مذهبی، نوعی سفارشی‌سازی و بازسازی قدرت زنان در جامعه و شبکه‌سازی برای آنان است. از سوی دیگر، مطابق دیدگاه خوارزمی و همکاران (۱۳۹۹)، پیگیری مطالبات جنسیتی یکی از ارکان تشکیل این جلسات خصوصاً در شکل مدرن آن یا تدبیر در قرآن است. همچنین، یافته‌های این پژوهش با مقاله سلیمانی و امیرپور (۱۳۹۷) از انگیزه‌های حضور زنان در مجالس مذهبی شامل میل به رشد و پیشرفت، همبستگی جمعی و مشارکت اجتماعی و گذران اوقات فراغت، آرامش روانی همسویی دارد. علاوه بر این، پژوهش عباسی و میثمی (۱۴۰۰) نتایج کارکردی فعالیت‌های مذهبی را اشاعه

فرهنگ، سهیم شدن در انسجام اجتماعی و بیان احساسی می‌دانند پژوهش کشاورز و همکاران (۱۴۰۲) نیز پیامدهای تربیتی حضور در اجتماعات مذهبی را در چهار مضمون اصلی اخلاق بندگی، اخلاق اجتماعی، اخلاق زیست‌محیطی و اخلاق فردی شناسایی کرده است.

با این اوصاف و براساس یافته‌های پژوهش حاضر، نتیجه دیگری نیز وجود دارد که نحوه انتخاب و کنش‌گری زنان در این فضای سوم از منظر سن و تحصیلات متفاوت است و به نظر می‌رسد حضور در جلسات مذهبی توسط افراد مسن‌تر، جهت همسویی با فرهنگ سنتی و حضور در محافل مذهبی مصرف فراغت دارد. اما افراد تحصیل‌کرده و کسانی که به سن میان‌سالی نرسیده‌اند، در جهت افزایش آگاهی و رشد فردی بوده است. اگرچه این یافته تنها به صورت یک فرض مطرح می‌شود و نیازمند مطالعاتی دیگر است. در نهایت، از شیوه‌های کنش‌گری‌های این افراد در فضای سوم به راهکارهای هوشمندانه‌ای دست یافته‌ایم که منجر به خلق جهانی شده است که معناهایی را از خلال کردارهای اجتماعی به دست می‌آورند و در این بافتار زیست می‌کنند.

۷. پیشنهادها

- از آنجا که این جلسات ریشه در ساختار سنتی جامعه دارند و در عین حال، گستردگی فزاینده‌ای را دارا هستند، جامعه‌شناسی از مطالعه و فهم نقش و اثر آنها بر بخش قابل توجهی از زنان چشم‌پوشی کرده است. مطالعات جدی‌تر این دست جلسات راهگشای برنامه‌ریزی‌های اجتماعی کلان‌تر خواهد بود.
- از آنجا که در سال‌های اخیر، جلسات مردانه مذهبی یا جلسات مختلط، بعضاً راه دیگری غیر از شیوه‌های سنتی را طی کرده‌اند، مطالعه تفاوت‌های جلسات مذهبی زنان با موارد پیش‌گفته و بررسی علل و دلایل آن ضروری به نظر می‌رسد.
- گسترش جغرافیایی جلسات زنانه و تنوع اقتصادی - اجتماعی شرکت‌کنندگان آن، مطالعات جدی‌تری درباره این دست تفاوت‌ها را ضروری می‌سازد.

- نقش و کارکرد این نوع جلسات در بازتولید فرهنگ سنتی و مردسالارانه از یک سو و فرهنگ زنانه از سوی دیگر، رویکرد دیگری است که می‌توان در این دست مطالعات دنبال کرد.
- و سرانجام، پیوند این جلسات با قدرت سیاسی و نقش و تأثیر آن در بازتولید نظام سیاسی، یکی دیگر از جنبه‌های مهم برای مطالعه در این دست پژوهش‌ها است.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافی از سوی نویسندگان گزارش نشده است.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۲۷

واکای فرایندهای عاملیت
زنان در عرصه ...

منابع

- استراوس، آنسلم؛ و کوربین، جولیت ام (۱۳۹۰). اصول روش تحقیق کیفی، نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها (مترجم بیوک محمدی). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- افتخاری، رزا (۱۳۸۳)، «جنش زنان گذار از فرقه‌گرایی و اقتدارگرایی (مصاحبه با پروین پایدار). ماهنامه زنان، ۱۳، ۵۲-۴۶.
- پورتنی، وحیدرضا، شیخ‌الاسلامی، راضیه؛ خرمایی، فرهاد؛ حسین چاری، مسعود (۱۴۰۰). ساخت و اعتباریابی مقیاس عزت نفس دینی. روان‌شناسی و دین، ۱۴(۳)، ۵۲-۳۷.
- حاج محمدکاظمی، حمیرا؛ تنهایی، تاج‌الدین. (۱۴۰۱). مطالعه فرهنگی دو زیست جهان زنان تهرانی؛ هیأت مذهبی و کافی‌شاپ. فصلنامه علمی مطالعات میان‌فرهنگی، ۱۷(۵۲)، ۳۸-۹.
- حسینی، سیدمجتبی؛ رضایی، محمود؛ و بندرآباد، علیرضا (۱۴۰۳). مؤلفه‌های ادراک معنایی فرامکان: خوانشی پدیدارشناسانه از مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان. فصلنامه مطالعات شهری، ۱۴(۵۳)، ۵۰-۳۵. doi: 10.22034/urbs.2024.141819.5068
- خاکسارفرد، عطیه؛ و سوری، صدیقه (۱۳۹۶). فهم پدیدارشناسانه تجربه زیسته زنان از حضور در مجالس مذهبی زنانه. راهبرد فرهنگ، ۱۰(۳۸)، ۱۶۵-۱۸۳.
- خاکسارفرد، عطیه؛ کرمی‌قهی، محمدتقی (۲۰۲۲). فهمی جامعه‌شناختی از مصرف تظاهری در مجالس مذهبی زنانه. جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۱۷(۵)، ۴۸۲-۴۶۱. doi:10.30510/psi.2021.302471.2229
- سجادزاده، حسن؛ اریس، بهاره (۱۳۹۶). بررسی تولید معنا در فضای شهری بر مبنای تئوری ساخت‌یابی (مطالعه موردی: بازار تبریز). پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۹(۲)، ۲۸۷-۲۳۷. doi:10.22059/jhgr.2017.55475
- سرخوش، سعدالله (۱۳۹۴). حضور افراد در هیئت‌های مذهبی و نشاط اجتماعی (مطالعه موردی شهر همدان در سال ۱۳۹۳. مطالعات قدرت نرم، ۱۲(۵)، ۹۹-۱۰۵.
- سلیمانی، مستانه؛ امیرپور، مهناز (۱۳۹۷). بررسی رویکرد جامعه‌شناختی تأثیر شرکت زنان در هیأت‌های مذهبی بر سبک زندگی آنها. همایش ملی آسیب‌های اجتماعی و روان‌شناختی. همایش ملی آسیب‌های اجتماعی و روان‌شناختی.
- صفری شالی، رضا (۱۴۰۱). مصرف فرهنگی دانشجویان در دانشگاه‌های دولتی: تحلیل داده‌های یک پیمایش ملی. فصلنامه مطالعات دانشگاه، ۱۱(۱)، ۳۳-۷. doi: 10.22035/jous.2022.412
- عباسی، مسعود؛ و میثمی، سیدحسین (۱۴۰۰). کارکردها و ناکارکردهای موسیقی تعزیه؛ مورد مطالعه، مجالس تعزیه قودجان خوانسار. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۴(۲)، ۶۹-۳۹. doi: 10.22035/jicr.2021.2721.3115

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۲۸

دوره ۱۸، شماره ۴
زمستان ۱۴۰۴
پایه ۷۲

عنایت‌زاده، چنور؛ موسوی خامنه، مرضیه؛ و موسوی، یعقوب (۱۴۰۳). تجارب زیسته و ادراک زنان از فضاهای عمومی شهری (مورد مطالعه: زنان شهر سقز). زن در توسعه و سیاست، ۲۲(۳)، ۵۶۵-۵۹۷.

doi: 10.22059/jwdp.2024.373884.1008447

فی، برایان (۱۳۸۱). فلسفه امروزمین علوم اجتماعی با نگرش چندفرهنگی (ترجمه خشایار دیهیمی). تهران: انتشارات طرح نو.

کریمی قهی، محمدتقی؛ خاکسار فرد، عطیه؛ شالچی، وحید؛ نفیسی، نهال (۱۴۰۰). تعارضات و همسویی‌ها در ساخت مجالس مذهبی زنانه شهر تهران. مطالعات راهبردی زنان، ۲۳(۹۲)، ۱۳۱-۱۰۹. doi:

10.22095/jwss.2022.303258.2789

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۳). تجدد و تشخص (ترجمه ناصر موفقیان؛ چاپ سوم). تهران: نشر نی.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی (ترجمه منوچهر صبوری؛ چاپ هفدهم). تهران: نشر نی.

مرادی، علیرضا (۱۴۰۳). زبان‌گویی لباس؛ بازاندیشی سازوکارهای زبانی در نظام پوشش با تکیه بر تحلیل ساختی فردینان دو سوسور. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۶(۲)، ۱۸۳-۱۵۵. doi:

10.22035/isih.2024.5164.4935

نصرت خوارزمی، زهره؛ قاسمپور، فاطمه؛ و نصرت خوارزمی، حنا (۱۳۹۹). کنش فرهنگی زنان پس از انقلاب اسلامی: تحلیل گفتمان مطالبات فمینیسم اسلامی در جمهوری اسلامی ایران. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۹(۴)، ۳۰۵-۲۸۷. doi: 10.22059/jisr.2019.290212.947

یعقوبی چوبی، علی (۱۳۹۶). زبان استعاره و بینش جامعه‌شناختی اروینگ گافمن. مطالعات جامعه‌شناختی، ۲۴(۱)، ۱۴۹-۱۷۰. doi: 10.22059/jsr.2017.63433

Butcher, M. (2018). Defying Delhi's enclosures: Strategies for managing a difficult city. *Gender, Place & Culture*, 25(5), 727-742.

De certeau, M. (1984), *The Practice of everyday Life*, university of California press.

Demirbaş, G. (2025). Gender, Class, and Respectability in Leisure: Understanding Women's 'Free Time Activities' in Modern Turkey (p. 205). Taylor & Francis.

Fadlia, F., Ramadani, I., & Zalikha, S.N. (2021). Women Friendly Mosque in Banda Aceh: A Study of the Concept of GenderJustice and Gender Planning Perspective, *Sa*, 16(1), 101-120. doi: 10.21580/sa.v16i1.6330

Giddens. A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press. Berkeley and Los Angeles.

Hosseini, S.H., Nosraty, N., & Tomraee, S. (2025). Children, Healthy Lifestyle and Media Literacy. *Journal of Cyberspace Studies*, 9(1), 1-23. doi:10.22059/jcss.2024.387609.1120

- Khodabin, M., Sharifi Poor Bgheshmi, M.S., & Movahedzadeh, F. (2024). Critical AI Literacy: Preparing Learners for Algorithmic Societies. *Journal of Cyberspace Studies*, 8(2), 371-397. doi:10.22059/jcss.2024.102582.
- Lefebvre, H. (1991). *Critique of Everyday Life* (J. Moore, Trans.). Verso.
- Mazumdar, Sh. & Mazumdar, S. (2002). In Mosques and Shrines: Women's Agency in Public Sacred Space. *Journal of Ritual Studies*, 16(2).
- McRobbie, A. (2015). Notes on the perfect: Competitive femininity in neoliberal times. *Australian Feminist Studies*, 30(83), 3-2
- Nur'aeni, U. (2024). Religious Authority in Women's Mosque (Ummul Mukminin Mosque at Universitas Islam Bandung): Otoritas Keagamaan di Masjid Perempuan (Masjid Ummul Mukminin di Universitas Islam Bandung). *West Science Islamic Studies*, 2(01), 60-70.
- Onur, P. (2024). Approaching the New Islamist Women: 1994-2006. In *Ethnographic Discourses on Women and Islam in Turkey: A Critical Reading* (pp. 147-222). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Rausch, M. J. (2012). Women Mosque Preachers and Spiritual Guides: Publicizing and Negotiating Women's Religious Authority in Morocco. In *Women, Leadership, and Mosques Changes in Contemporary Islamic Authority* (pp. 59-84; vol. 11). Leiden/Boston: Brill.
- Thimm, V. (2025). Reconfiguring gender, kinship, and spirituality: space-and place-making in Muslim Malaysia. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 31(1), 82-99.
- Toosi, R. (2025). A survey examination of psychological support in the workplace. *Journal of Cyberspace Studies*, 9(2), 1-23.
- Zahan, S. J. (2024). Dwelling in the city: Socio-spatial dynamics of gendered and religious embodiment of young Muslim women in Delhi, India. *City, Culture and Society*, 36, 100563

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۳۰

دوره ۱۸، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۴

پایه ۷۲